Posudek disertační práce mgr. Venduly Řezáčové

Not so „Traditional“ Healing: Constructions of Illness Reality and Spirit Possession in a Rapidly Changing Society in Venda, South Africa

Obsahem disertační práce Venduly Řezáčové je výzkum tradičního léčitelství etnické skupiny Venda v současné Jižní Africe. Regionální zaměření práce tvoří východisko pro navazující tématické okruhy.
Cílem, poněkud nejasně vymezeným, je zachytit prostřednictvím koncepce nemoci a dostupných léčebných metod jak proměnlivost, tak i setrvačnost celé řady kulturních představ v současné Jižní Africe. Autorka chce ukázat, lidé – pacienti a léčitelé – řeší ve zkoumané oblasti otázky ekonomického a sociálního charakteru.
Oborově spadá studie do oblasti medicínské antropologie, antropologie náboženství, teoreticky (epistemologicky) je zakotvená v kontextu konstruktivistické a poststrukturální antropologie, representované v autorčině studii především publikacemi Byrona Wooda, Margareth Lock, Nancy Schepard-Hughes, Marka Nichtera.

Autorka navazuje na výzvy některých antropologů ke kritickému přehodnocení dosavadních antropologických studií vyznačujících se nadčasovostí a statičností (např. s. 16 *conventions of the canon of classical* monographs, s. 17 *stifled anthropological inquiry*).
V intencích tohoto proudu (nejen medicínské) antropologie soustřeďuje svůj výklad na situační, kontextuální a ambivalentní povahu kulturních kategorií v různých fázích politických a ekonomických proměn regionu.

Své poznatky zakládá na datech získaných během terénního výzkumu v Jižní Africe v období 2004 – 2006, během kterého spolupracovala s 22 léčiteli (17 ženami a 7 muži) a zúčastnila se 80 věšteckých seancí. Vychází též z archivní dokumentace pořízené Berlínskou misionářskou společností na přelomu 19. a 20. století a z dokumentace archivu Johna Blackinga v Belfastu.
Monografie sestává ze dvou částí rozvržených do deseti kapitol včetně seznamu použité literatury a dvou příloh s fotografickou dokumentací a slovním komentářem. Čítá 148 stran.

V Úvodu své práce zdůvodňuje autorka uvozovky, kterými opatřila přívlastek „tradiční“ v názvu práce. Zamýšlí se nad konvenčním označením oboru – tradičního léčitelství, které nezbytně vede k představám o jeho nepružnosti a uzavřenosti vůči moderním lékařským metodám. Jak zdůrazňuje v průběhu celé své práce, jedná se naopak o flexibilní systém, jenž se ve studované oblasti úspěšně adaptuje na společenské proměny a vstřebává vlivy odlišných medicínských systémů.
Tradiční léčitelství v regionu Venda vymezuje jako „proces a soubor vědomostí zakládajících terapeutickou praxi provozovanou tradičními léčiteli v dialogu s konkurujícími metodami“ – západní medicínou a křesťanským proroctvím.
Přesvědčivě ukazuje, jak tradiční léčitelé sice vyvíjí resistenci vůči odkouzlenému (racionálnímu) světu západní medicíny a globalizačním trendům ohrožujícím svět Venda. Současně však dochází k neustálému překračování hranic mezi vzájemně si konkurujícími, zdánlivě neslučitelnými systémy vědění a léčení. Konkurující západní medicínu tradiční léčitelé striktně odmítají, současně ale zařazují do své praxe některé její prvky, které však kreativně přetvářejí, často s cílem prokázat svou profesionalitu a obeznámenost s cizími (moderními) praktikami.
Samostatnou kapitolu tvoří popis průběhu terénní práce, kterou autorka výstižně charakterizuje jako „mystickou sociální a osobní zkušenost“ podobnou iniciačnímu rituálu.
V povaze problémů, nejen etických, kterým čelila na cestě k poznávání Vendů, rozpoznávám

zkušenosti vlastní terénní práce v polovině 80. let v Jižní Asii. Především otázku zvládání technologie těla v prostředí, kde tělesnost je vnímána zcela odlišně. Autorčino zaměření na esoterickou dimenzi kultury přináší další specifika, ani ta však nebyla překážkou k získání úctyhodného množství kvalitních empirických dat.

Po stručném přehledu ekonomické historie regionu, který je součástí následující kapitoly, podává podrobný výklad nativních kategorií tělesnosti, zdraví a nemoci. Komplexní představy o těle, anatomických částech a fyziologických procesech, nahlíží autorka prostřednictvím „sémantických sítí“, což je symbolická analýza, kterou Byron Wood doporučuje pro kulturní prostředí, kde převažuje komplexní systém představ skrytých v klíčových symbolech. Tato příhodně zvolená metoda jí umožnila do analýzy včlenit různorodost lokálních výkladů a rozporuplnost jevů, v nichž se odráží celá řada sociálních, ekonomických a historických domén.
Aby podchytila koncepci vendské osobní identity (jáství), kde „fyzické tělo není vnímáno pouze jako biologická entita, ale jako systém prostoupený morálními hodnotami a stávajícími mocenskými strukturami“ navazuje na model „třech těl“ prosazovaný Margareth Lock a Nancy Scheper-Hughes. Tyto autorky rozlišují tělo individuální, sociální a politické.
Z těchto teoretických zdrojů autorka vychází především při komparaci tradiční Venda a západní biomediciny, jsou však uplatňovány v průběhu celé studie.

Domorodou teorií nemoci (etiologii, symptomatologii, diagnostiku a terapii), na které tradiční léčitelé zakládají diagnózu (*divination*), se zabývá v následující kapitole. Zde nejdříve popisuje a posléze autentickým záznamem třech věšteckých seancí dokládá průběh konsultace-rituálu a její různé komponenty (vztah léčitele a klienta, způsob komunikace a rekvizity). Poukazuje na psychosomatickou povahu příčin a na souvislost mezi nimi a desintegračními tendencemi v sociálním uspořádání, především na rozpad rodinných vazeb.

V další části autorka navazuje pojednáním o Venda interpretaci etiologie HIV nákazy. Tímto postupem vnáší do své analýzy hledisko genderu a hledisko ženské resistence vůči stávajícím strukturám. Uvádí dvě výkladové linie. Podle jedné je původ přičítán importu zvenčí, druhá je založena na představách o tom, co ohrožuje ženský reprodukční potenciál – porobení se přerušení těhotenství a užívání antikoncepce. I zde přibližuje průnik pandemie AIDS do života jednotlivých Venda na pozadí odlišných životních historií dvou žen.

Tématem druhé části práce je posedlost duchy předků, onemocnění, jímž jsou postiženy především ženy. Je to zároveň označení pro diagnózu a terapeutický rituál a také pro kult předků, tvořený osobami, které léčbu úspěšně absolvovaly. I mezi nimi ženy převažují. Uzdravením skrze rituál, který je současně iniciací do léčitelské praxe, se pacientka sama stává léčitelkou a členkou kultu, což podle autorky zaručuje prestižní postavení a ekonomickou nezávislost. Na tomto místě postrádám přesvědčivější vysvětlení (např. skrze výčet nových rolí a dispozic) toho, jak se skrze léčitelství zvyšuje sociální status či mocenská pozice iniciovaných žen.

Autorka se ve své analýze vymezuje vůči některým klasickým studiím posedlosti (Ian Lewis, Jannice Boddy, John Blacking) v Africe. S odkazem na rozhovory s léčiteli a případové studie různě situovaných Venda žen, zdůrazňuje existenciální hledisko terapeutického rituálu. Poukazuje na osvobozující osobní zkušenost a potenciál resistence, umožňující iniciovaným – vyléčeným volbu alternativní identity a kariéry („osobní proměnu“).
Zaznamenává též vlivy ekonomické transformace na proměnu genderové struktury kultů. Členství v nich se vzhledem k vysoké nezaměstnanosti migrantů za prací, ale také vládní

podpoře tradičního léčitelství, stává atraktivní i pro muže. Ti se tak dostávají do podřízené pozice vůči ženským léčitelkám, jejichž letité zkušenosti a habitus je činí způsobilejší k této profesi . Omezení mužské autority vede podle autorky k nárůstu vlivu žen ve veřejné sféře, především těch, které mají zkušenost s migrací. Díky ideologické podpoře tradičního léčitelství současnou státní mocí, nabývá tradiční léčitelství na prestiži a certifikát vydávaný vládou se stává symbolem modernity a kulturního kapitálu tradičně ovládaného muži.

V závěrečné části práce je posedlost a profese léčitele probírána v souvislosti s místní dichotomizací prostoru - venkovského a urbánního. Zatímco venkov je vnímán jako ztělesnění morálního řádu, fyzického zdraví a solidarity, město konotuje morální úpadek, zdroj nemocí a individualizaci. V tomto bipolárním prostoru hraje léčitel/ka roli zprostředkovatele překračující hranici těchto dvou světů

Jazyk

Způsob sdělení je stylisticky nevyrovnaný.
Autorka se vyjadřuje (bezpochyby v souladu se stylistikou současných antropologických textů, z kterých vychází) pomocí obsáhlých, krkolomných souvětí, což působí křečovitě. Míra srozumitelnosti je výrazně kolísavá a čtenář se v ztrácí v komplikovaných, mnohomluvných souvětích, především v teoretických pasážích (4.3.6, 4.3.7, …).
Mimořádně vysoká frekvence pojmů jako *„contestation“, „negotiation“,“social, cultural and political dynamics“, „reification“, „power struggle“*… vypovídá o autorčině obeznámenosti s dobovým *newspeakem* poststrukturalistického paradigmatu, nicméně jejich časté opakování způsobuje zamoření textu. Úspornost vyjadřování by prospěla srozumitelnosti výkladu.
Domnívám se, že tento stylistický nedostatek není možné považovat za zanedbatelný problém, a to zejména s ohledem na výraznou kritickou intenci autorčiny studie.
Tu by bylo možno weberovsky vnímat též jako kritiku procesu „odkouzlení světa“ Vendů v chaotickém, neuspořádaném a nepřehledném světě globalizace.
Nevypovídá jazyk používaný (nejen) v této práci též o odkouzleném světě současné antropologie? A neměli bychom, stejně jako některé Venda informantky, vyvinout resistenci vůči tomuto trendu?

Za další formální nedostatek lze považovat nepromyšlené pojmenování jednotlivých kapitol. Kapitola III nese název *General background* zatímco pojednává o historickém pozadí; ***Historical*** *background* se vyskytuje hned třikrát v názvu kapitol 5.6, 7.2 a 7.7.2. Zvláštně působí název 4.3.1 *Constituents of the person: spirit, body, organs* ***and metaphors*** (jako kdyby metafory tvořily organickou část lidského těla). Taktéž kapitola 5.2 *Divination:symbol and practice* a následující 5.3 *Divination in practice* – pro kapitolu pojednávající o interpretaci významu symbolů spojených se sny a rituálními rekvizitami by snad byl vhodnější název *Divination:* ***ritual*** *and practice* a názvem následující kapitoly obsah nějak odlišit.

Struktura textu

Jisté výhrady mám také k celkové struktuře textu, nejenom že čtenář nemá možnost udělat si o ni představu z názvu jednotlivých kapitol. Text jako celek působí neorganicky; kapitoly nejsou vždy vzájemně propojené (plynule nenavazují); monografie nevyváří dojem jednotného celku. Autorka patrně poskládala dříve publikované texty a příspěvky z konferencí a ty v procesu psaní do monografie vložila, aniž by zajistila sjednocení textu. To je patrné např. na s. 75 a 82, kde uvádí identickou citaci z předlohy; na s.107 uvádí *„This* ***paper*** *aims to contextualize“* – odkazuje k „referátu“, „eseji“ nebo k posuzované disertaci, která by určitě

měla přesahovat formát „paperu“ – referátu, eseje. O nedbalé revizi svědčí též poznámky 13 („Kleinman, **193. Name the autors of the ethnographies**…“) a 14.

Do Závěru (s. 136) práce autorka zcela nepatřičně vkládá citaci poznatků autorů West and Luedke 2006; domnívám se, že Závěr monografického zpracování látky má být shrnutím pouze vlastních poznatků, autorka by se v této fázi práce neměla opírat o výroky jiných autorů.

Způsob odkazování

Autorčin způsob odkazování neodpovídá citačnímu úzu. Sestavení kapitoly *References* (předpokládám, že se jedná o Seznam použité literatury) považuji za nejzávažnější formální nedostatek posuzované disertační práce. V tomto ohledu panuje v textu naprostý chaos.
V seznamu literatury sestávajícím ze **77** položek chybí údaje o **12** zdrojích, se kterými se čtenář setkává v textu (Fernandez, Freedman 1994, Jansen 1978, Jansen 1992, Ledge, West 2006, Lewis 1971, Mauss 1938, Ralushai (chybí datum a *personal communication*), Schoffeleers 1978, West, Luedke 2006, Werbner 1977, Werbner 1989), zatímco o **37** položkách, které autorka zařadila do Seznamu, v textu zmínku nenalezneme.
Není zjevné, kde ve svém pojednání autorka cituje nebo zpracovává poznatky publikace např. Crapanzana 1973, Melforda Spira, Obeyesekereho 1981, nebo některého z esejů Mary Douglasové tvořící soubor *Implicite meanings, Natural symbols*. ……..

Domnívám se, že Seznam literatury (*References)* má sloužit čtenáři jako vodítko při dohledávání původních znění ve zdrojích, z kterých autorka v posuzované publikaci vychází, a nikoli co prezentace autorčiny sečtělosti.
Další problém spařuji v tom, že v Seznamu literatury jsou uvedeny celé sborníky (viz Behrend and Luig 1999, Blacking and Byron 1995, Dijk, Reis and Spierenburg 2000, Kleinman and Good 1985, Luedke and West 2006, Richter and Morell 2006) a nikoliv ty příspěvky v těchto antologiích, z kterých autorka vychází. Pokud v textu k některé pasáži sborníku odkazuje, nejsou vždy uvedeny čísla stran. Tyto nedostatky dále stěžují čtenářovu orientaci.

Nejednotnost panuje v ročení a číslování stran, kapitoly, názvu práce:
- s. 2 Název práce v Bibliografickém záznamu není identický s názvem uvedeným na titulní straně
- s. 15: Blacking 1995 chybí číslo stránky (navíc se jedná o sborník); na s. 89 a 119 není u odkazu na Blackinga uveden ani datum, ani číslo stránky nebo registrace v archivu a pozn. 19 na s. 120 toto opomenutí nevysvětluje.
- s. 25: informaci o Gahuku-Gama z P.N.Guineje zde autorka přičítá Lock and Scheper-Hughes 1987, na s. 29 je jako zdroj uveden Read, jehož publikaci lze dohledat v Seznamu. V jiných případech, kdy se autorka opírá o sekundární data (s. 24 Mauss 1938), publikace v Seznamu chybí.
- s. 49: Odkaz na způsob „(L-S)“ má vyjadřovat resistenci vůči francouzskému strukturalismu?
- s. 70: v odkazu na Sambia z Nové Guineje je sice uveden rok prvního a druhého vydání, nikoliv autor (Herdt) a čísla stran.
- u nepublikovaných zpráv Berlínské Misionářské Společnosti (pozn. 4 s. 14) chybí číselné označení archivního zdroje; uvedeno je však v pozn. 10.
- s. 74: pozn. 13 – nesrozumitelný odkaz.

- s. 75: v odkazu na Fernandeze chybí jakýkoliv další údaj, jeho publikace absentuje v Seznamu a čtenář je dokonce vyzván, aby si sám vyhledal citaci („*find the quote*“).
- redundantní je odkaz na Davis 2000 s veškerými údaji v pozn. 14 pod čarou, když je v plném znění uveden v Seznamu.

Nevypovídá snad tato duplikace o tom, že autorka vložila do textu dříve publikované články, aniž by zajistila sjednocení?

- s. 205: Seekings, Nattrass v textu uveden rok 2006, v Seznamu 2005.

Chybně číslovaná podkapitola s. 36.

Nepřehledně působí grafická úprava Seznamu literatury – zejména levého okraje (měl by být ve 2. řádku o několik znaků odstaven.

Hodnocení

Monografii lze považovat za zajímavý příspěvek k současnému bádání o klasickém tématu africké etnografie. Magicko-náboženské představy a praktiky prostupující domorodé léčitelství zasazuje autorka do kontextu sociálně-ekonomických změn a politické moci. Tuto perspektivu uplatňuje důsledně v celé studii.

Ve své analýze navíc prokazuje mimořádnou vnímavost vůči paradoxním tvrzením, ambivalentním situacím a pozicím, v nichž se jednotliví aktéři nacházejí. V rámci zpracování rozsáhlého a tématicky různorodého tématu se autorce podařilo propojit řadu dílčích hledisek, (gender, tělesnost, sexualita, kolektivní a osobní identita), která analyzuje prostřednictvím vhodně zvolených metod (ačkoli jsou některé teoretické koncepty v určitých pasážích vloženy spíše „uměle“). Své poznatky konfrontuje s výsledky dosavadních výzkumů a to nejenom dané oblasti. V bohaté, na detaily zaměřené etnografii však postrádám jasnější klasifikaci léčitelů a také upřesnění sfér jejich moci.

Argumentace je laděna poněkud ideologicky, je poznamenána přepjatostí, s jakou autorka akcentuje svou teoretickou pozici. To je patrné z výrazových prostředků soudobého (nejen) antropologického *newspeaku*, kterými je text přesycen a činí ho pro čtenáře úmorným.

Analytická dovednost, s jakou autorka získává a zpracovává svá data, neodpovídá úrovni textového zpracování. Po formální stránce je práce odbytá, je zřejmé, že monografie byla tvořena ve spěchu a neprošla řádnou revizí. Tento nedostatek výrazně snižuje hodnotu autorčina úsilí. Aby práce splňovala základní kritéria vědeckého textu, je třeba napravit řadu formálních nedostatků, které jsem uvedla výše.

Jitka Kotalová, Dr.Ph.D. V Plzni, 26.dubna 2011